

Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe, Yazar: Bilal Toprak, (İstanbul: Milet Nihal Yayınları, 2020, 1. Baskı, 335 Sayfa)

Archaeology of Religion and Göbekli Tepe, Author: Bilal Toprak, (Istanbul: Milet Nihal Publishing, 2020, 1st Edition, 335 Page)

Yersultan ALAİDAR

(Sorumlu Yazar | Corresponding Author)

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Dinler Tarihi Bilim Dalı

Graduate Student, Ondokuz Mayıs University, Institute of Graduate Studies, Department of History of Religions, Samsun / Türkiye

ersultan.alash@gmail.com | <https://orcid.org/0009-0006-8972-2959> | <https://ror.org/028k5qw24>

Makale Bilgisi

Makale Türü : Kitap Değerlendirmesi
Geliş Tarihi : 03/12/2024
Kabul Tarihi : 10/03/2025
Yayın Tarihi : 28/03/2025

Article Information

Article Type : Book Review
Received : 03/12/2024
Accepted : 10/03/2025
Published : 28/03/2025

Atıf

Alaidar, Yersultan. "Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe, Yazar: Bilal Toprak, (İstanbul: Milet Nihal Yayınları, 2020, 1. Baskı, 335 Sayfa)". *Ordu İlahiyat* 4 (Mart 2025), 78-82.

<https://doi.org/10.70674/oi.1595584>

Citation

Alaidar, Yersultan. "Archaeology of Religion and Göbekli Tepe, Author: Bilal Toprak, (Istanbul: Milet Nihal Publishing, 2020, 1st Edition, 335 Page)". *Ordu Divinity* 4 (March 2025), 78-82.

<https://doi.org/10.70674/oi.1595584>

İntihal | Plagiarism

Bu makalede intihal taraması yapılmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir. [Intihal.net](https://intihal.net) - Turnitin

This article has been scanned for plagiarism and it has been confirmed that it does not contain plagiarism. [Intihal.net](https://intihal.net) - Turnitin

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. [Yersultan ALAİDAR](https://yersultan.com)

It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the studies used are cited in the bibliography. [Yersultan ALAİDAR](https://yersultan.com)

Hakem Sayısı | Referees

İki Dış Hakem | Two External Referees

Değerlendirme | Review

Çift Kör Hakemlik | Double Blind Referee

Etik Bildirim | Complaints

orduilahiyatdergisi@odu.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans | Copyright & License

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır.

The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

Öne Çıkanlar

- Göbekli Tepe üzerinden insanlık tarihini anlamada din arkeolojisinin önemi ele alınmıştır.
- Din arkeolojisi alanının inşası için, din ile arkeoloji arasındaki ilişkinin nasıl kurulması gerektiği sorusu tartışılmıştır.
- Yazarın, din arkeolojisini disiplinler arası yeni bir alan olarak inşa etme önerisinin imkânları değerlendirilmiştir.
- Din arkeolojisinin inşasının, her iki alandaki indirgemeci tanımlamalar ve kavramların aşılmasına imkân sağlayacağı tespit edilmiştir.

Highlights

- The importance of archaeological studies of religion in understanding human history through Göbekli Tepe has been addressed.
- For the construction of the field of religious archaeology, the question of how the relationship between religion and archaeology should be established has been discussed.
- The possibilities of the author's proposal to construct the archaeology of religion as a new interdisciplinary field have been evaluated.
- It has been determined that the construction of the archaeology of religion will enable the overcoming of reductionist definitions and concepts in both fields.

Archaeology of Religion and Göbekli Tepe, Author: Bilal Toprak, (Istanbul: Milet Nihal Publishing, 2020, 1st Edition, 335 Page)

Abstract

Bilal Toprak's book, *Archaeology of Religion and Göbekli Tepe*, is significant for asserting the necessity of establishing an interdisciplinary field of religious archaeology by merging the history of religions and archaeology, specifically in the context of Göbekli Tepe. Throughout this process, the author demonstrates that Göbekli Tepe provides a holistic perspective on human history, encompassing aspects such as religion, culture, art, and social life. For the author, Göbekli Tepe is a major turning point that fundamentally alters our perspectives on religion, art, culture, and history by refuting all reductionist and evolutionary theories in archaeology and the history of religions. In other words, revealing the holistic meaning of Göbekli Tepe may contribute a broad and comprehensive new worldview to the history of world civilizations. Accordingly, the author argues that the holistic meaning of Göbekli Tepe—filled with tangible structures and abstract symbols—can be explored through archaeology of religion, an emerging interdisciplinary field that combines the history of religions and archaeology. This idea is based on the assumption that there is a direct relationship between the necessity of constructing the field of archaeology of religion and the need to analyze Göbekli Tepe from a holistic perspective. Indeed, Göbekli Tepe's clear demonstration of the relationship between religion and material culture enables the merging of archaeology and the history of religions toward a common goal. In this context, the author claims that the prerequisite for establishing interdisciplinary archaeology of religion is the creation of a shared new language for both fields. The book gains even greater significance by initiating a new debate through its critique of reductionist concepts and ideological definitions produced in the disciplines of religious history and archaeology. The author highlights that these concepts and definitions have been shaped within ideological and evolutionary frameworks and that their continued widespread use creates serious obstacles in the study of different societies' religious beliefs. In the field of religious history, these issues manifest in the derogatory and exclusionary connotations embedded in the terms used to define "primitive religions" and in the reductionist nature of concepts employed to describe so-called "world religions" like Islam and Buddhism, which, despite their usage, actually reflect Christian traditions. In archaeology, this problem is evident in the discipline's ideological functions since its inception. The author's criticisms on these issues is grounded in the examination of Göbekli Tepe as a parameter. Moreover, his proposal of alternatives to these problematic concepts further reinforces the consistency of his arguments. While the book's in-depth discussion of significant topics and various perspectives within archaeology and the history of religions further enhances its academic value.

Keywords: History of Religions, Archaeology, Archaeology of Religion, Göbekli Tepe, Bilal Toprak.

Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe, Yazar: Bilal Toprak, (İstanbul: Milet Nihal Yayınları, 2020, 1. Baskı, 335 Sayfa)

Öz

Bilal Toprak'ın *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe* kitabını önemli kılan husus, dinler tarihi ve arkeolojiyi Göbekli Tepe özelinde birleştirerek disiplinler arası din arkeolojisi alanını inşa etme zorunluluğunu iddia etmesidir. Bu süreçte yazar, Göbekli Tepe üzerinden insanlık tarihine; din, kültür, sanat ve sosyal hayat gibi çeşitli açılardan bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşılması gerektiğini gösterir. Yazar için arkeoloji ve dinler tarihindeki geçmişe yönelik indirgemeci ve evrimci teorilerin tümünü çürüten Göbekli Tepe; din, sanat, kültür ve tarih hakkındaki görüşlerimizi kökten değiştiren büyük bir dönüm noktasıdır. Yani Göbekli Tepe'nin bütüncül anlamının ortaya çıkması dünya medeniyet tarihine geniş ve kapsamlı yeni bir dünya görüşü kazandırabilir. Bu nedenle de yazar, somut yapılar ve soyut sembollerle dolu Göbekli Tepe'nin bütüncül anlamının, dinler tarihi ve arkeolojinin birleşmesinden doğan disiplinler arası yeni bir alan olan din arkeolojisi tarafından keşfedilebileceğini düşünmektedir. Bu fikir, Göbekli Tepe'nin bütüncül bir yaklaşımla incelenmesi ile inşa edilmesi gereken din arkeolojisi alanı arasında doğrudan bir ilişki olduğu varsayımına dayanır. Nitekim Göbekli Tepe'nin, din ile maddi kültür arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde ortaya koyması da arkeoloji ve dinler tarihi alanlarının ortak bir amaç doğrultusunda birleşmesine imkân tanımaktadır. Bu bağlamda yazar disiplinler arası din arkeolojisini oluşturanın ön koşulu olarak, her iki alan için ortak yeni bir dilin inşa edilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bu doğrultuda dinler tarihi ve arkeoloji alanlarında üretilen indirgemeci kavramlar ile ideolojik tanımlamalara eleştiriler getirmek suretiyle yeni bir tartışma başlatması eserin önemini daha da arttırmaktadır. Bu kavramların ve tanımlamaların ideolojik ve evrimci yaklaşımlar çerçevesinde üretildiğini belirten yazar, bunların hâlâ yaygın bir şekilde kullanılmasının, farklı toplumların dini inançlarını araştırmada ciddi sorunlar yarattığını vurgulamaktadır. Dinler tarihinde bu sorunlar, "ilkel dinleri" tanımlamak için tercih edilen kavramların içerdiği aşağılayıcı ve ötekileştirici mesajlarda; İslam ve Budizm gibi "dünya dinlerini" ifade etmek için kullanılmasına rağmen aslında Hristiyan geleneğini temsil eden kavramların indirgemeci boyutlarında kendini göstermektedir. Arkeoloji alanında ise bu durum, onun doğuşundan itibaren ideolojik görevler üstlenmesiyle belirginleşmektedir. Bu eleştirileri yaparken yazarın, Göbekli Tepe'yi bir parametre olarak ele aldığı bilinmektedir. Özellikle bu sorunlu kavramların yerine alternatifler önermesi ya da teklifler sunması, yazarın görüşlerini daha da tutarlı kılmaktadır. Bunların yanı sıra, yazarın arkeoloji ve dinler tarihindeki önemli konuları ve farklı görüşleri ayrıntılı bir şekilde tartışması, kitabın değerini biraz daha artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Arkeoloji, Din Arkeolojisi, Göbekli Tepe, Bilal Toprak.

Toprak, Bilal. Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe, İstanbul: Milet Nihal Yayınları, 2020, 1. Baskı, 335 Sayfa, ISBN: 9786050648898

Geçmişini bilmek, insanın kendini anlaması açısından her zaman önemli olmuştur. Zira geçmiş, tarihsel bir varlık olan insanın bilincini, dünya görüşünü ve her anlamdaki kimliğini oluşturmaktadır. Bu nedenle tarih boyunca geçmişe dair doğru bir bakış açısı geliştirmek daima önemini korumuştur. Modern öncesi dönemde insanın geçmişe bakışını genellikle dinî söylemler, mitler ve efsaneler gibi anlatılarla şekillenen dünya görüşü biçimlendirmiştir. İnsanlar, dünyanın yaratılışı, kendi kökenleri ve tarihsel olayların nedenlerine dair bilgileri bu anlatılar aracılığıyla edinmişlerdir. Ancak bilindiği gibi aydınlanma dönemi ile yükselen evrimci ve pozitivist dünya görüşü, insanın geçmişe bakış açısında köklü değişimlere yol açmıştır. Özellikle bu yeni dünya görüşünün temellendirdiği bilimsel araştırma yöntemleri sonucunda ortaya çıkan arkeoloji, insanlığın ilkelden uygarlığa doğru ilerlediğini varsayan çizgisel tarih anlayışının yazımında başat rol oynamıştır.

Arkeolojinin ortaya çıktığı dönemde, din ile arkeoloji arasında herhangi bir ilişkinin kurulması, dönemin bilim anlayışına göre mümkün görülmemiştir. Bunun önemli nedenlerinden biri dinin maddi kültürden bağımsız ve yalnızca zihinsel faaliyetlerin ilgilendiği soyut bir alan olarak değerlendirilmesidir. Bu nedenle arkeoloji, geçmiş anımanın tek yolu olarak pozitivist yaklaşımı benimsemiştir. Ancak postmodernizmle birlikte pozitivist yaklaşımları eleştiren post-süreçsel arkeolojinin gelişmesi ve dinler tarihindeki ilerlemelerin, dinin hayatın her alanını etkileyen yönlerini ortaya koyması gibi etkenler sonucunda maddi kültür ile din arasındaki ilişkiyi inceleme imkânı doğmuştur. Zamanla arkeolojik bulguların yorumlanması sırasında, dinin maddi kültürle olan ilişkisi giderek daha belirgin bir hâle gelmiştir. Buna din arkeolojisini temellendiren önemli isimlerden Timothy Insoll ve Ian Hodder'in çalışmaları örnek olarak gösterilebilir.

Ayrıca Göbekli Tepe gibi somut yapılar ve soyut semboller barındıran arkeolojik keşifler, din ve arkeoloji arasında olması gereken ilişkiye çok net olarak işaret etmektedir. Tüm bunlar insanlık tarihini anlama konusunda din arkeolojisine duyulan ihtiyacı kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak bu noktada, arkeoloji ile din arasındaki ilişkinin nasıl kurulması gerektiği önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani din arkeolojisinde esas zemin din midir; yoksa arkeoloji mi? Eğer esas zemin arkeoloji ise, din arkeolojisi arkeolojinin bir alt dalı olarak kalacak ve aynı zamanda din, dar bir alana indirgenmiş olacaktır. Eğer esas zemin din ise, o zaman din arkeolojisinin arkeoloji alanından uzaklaşarak dinler tarihindeki bir bilim alanı olarak kabul edilmesi gerekecektir. Bu yüzden, arkeoloji ile din arasındaki ilişkiyi doğru bir şekilde kurmak ve din arkeolojisini sağlam bir zemine oturtmak büyük bir önem taşımaktadır.

Bilal Toprak'ın Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe adlı kitabı, işte bu sorunun çözümüne bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Kitap, temel motivasyonunu, Göbekli Tepe'nin arkeoloji ve dinler tarihindeki geçmişe yönelik indirgemeci ve evrimci teorileri çürüten yapısından almaktadır. Göbekli Tepe'nin keşfi, mevcut tarih ve arkeoloji teorilerini sarsarak arkeolojinin dine yaklaşımı noktasında çok ciddi eksikliklerinin olduğunu göstermesiyle bu alanda büyük bir boşluğun oluştuğunu ortaya çıkardı. Toprak'ın kitabı, bu boşluğun fark edilmesi için bir tartışma başlatırken aynı zamanda bu boşluğu dolduracak din arkeolojisi alanı için zemin olarak arkeoloji ve dinler

tarihi arasında üçüncü bir yönü önermesiyle dikkat çekmektedir. Yazara göre, din arkeolojisi bir alt bilim dalı veya yeni bir disiplin olmanın ötesinde, disiplinler arası bir alan olarak görülmelidir. Ayrıca disiplinler arası bu yeni alanın Göbekli Tepe üzerinden inşa edilebileceğini düşünmekte ve çalışmasını bu bağlamda yürütmektedir.

Toprak, bu teklifi ortaya koyarken, öncelikle gerek arkeoloji gerekse dinler tarihi alanında ideolojik ve önyargılı koşullarda inşa edilen teori, tanımlama ve kavramların, Göbekli Tepe gibi kendini tarih, sanat, sembol ve mimari gibi birçok açıdan nitelendiren mükemmel bir yapıyı incelemede oldukça yetersiz kaldığını göstermeye çalışır. Sonra bunun üzerinden arkeoloji ile dinler tarihi arasında disiplinler arası çalışmanın gerekliliğini vurgular. Bu doğrultuda kitap, ilk iki bölümünde dünyada ve Türkiye’deki arkeoloji tarihinin tarihsel gelişimini ve bu süreçte dinle ilişkisini eleştirel bir yaklaşımla inceler. Son iki bölümde ise, din arkeolojisini disiplinler arası bir alan olarak inşa etmenin imkânlarını tartışır.

Aslında bu imkânı, din ile arkeoloji arasındaki ilişkiyi net bir şekilde gösteren Göbekli Tepe’nin kendisi sunmaktadır. Toprak da bu imkânı değerlendirerek, Göbekli Tepe’nin bütüncül anlamının ortaya konulabilmesi için arkeoloji ile dinler tarihinin yeni bir alanda birleşmeleri gerektiğini ortaya koyar. Aynı zamanda bu birleşmenin her iki disiplin için de fayda sağlayacağını belirtir; arkeoloji, dinler tarihinin yorumlayıcı yaklaşımına ihtiyaç duyarken, dinler tarihi de arkeolojinin bilgi üretme pratiğinden yararlanacaktır. Ancak disiplinler arası din arkeolojisinin oluşabilmesi için, önce bu iki disiplin arasında ortak bir dilin inşa edilmesi gerekir.

Toprak, bu ortak dilin kapsamlı ve derinlemesine bir din tanımlaması ile dini araştırmaların yeniden kavramsallaştırılması sonucunda inşa edilebileceğini düşünmektedir. Yazarın, arkeoloji ile dinler tarihini ortak kavramları eleştirmek suretiyle mercek altına alması, bu sürecin önemli bir parçasıdır. Zira günümüzde pozitivist ve evrimci ideolojik yaklaşımların büyük ölçüde aşılmış olduğu görülse de, bu yaklaşımların etkisiyle üretilen kavramlar dinler tarihi ve arkeoloji alanlarında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Daha da önemlisi, bu kavramlar her ne kadar anlam genişlemesine uğramış olsa da, farklı toplumların dini inançlarını araştırmada ciddi bir sorun teşkil ettiği bilinmektedir. Bu doğrultuda, biz burada örnek olarak dini gelenekleri ifade etmekte kullanılan ‘religion’ kavramı üzerinde durmakla yetineceğiz.

Syed Farid Alatas, Sorunlu ‘Religion’ Kavramı ve Hinduizm Kurgusunun Bîrûnî’ye Atıfla İrdelenmesi adlı çalışmasında, ‘religion’ kavramının gelişim tarihini incelemiş ve bu kavramın İslam ve Hinduizm gibi Hristiyanlık dışı dinlerin araştırılmasında kullanılmasının sorunlu yönlerini tespit etmiştir. Alatas’a göre bu sorun, ‘religion’ kavramıyla diğer dinler incelenirken, söz konusu dinlere Hristiyanlığa özgü bir kurgu veya anlamın yüklenmesi suretiyle entelektüel açıdan Hristiyanlaştırılmasıdır.

‘Religion’ kavramı konusunda Toprak, Alatas ile benzer görüştedir. Ancak Toprak, İslam ve Budizm gibi dinlerin Hristiyan geleneğini temsil eden ‘religion’ kavramıyla ifade edilmesinin indirgemeci boyutlarını eleştirirken, aynı zamanda bu kavramın ‘ilkel’ toplumların inançlarını ifade etmekte tercih edilmemesinin nedenlerine de dikkat çeker. Toprak’a göre bunun temel nedeni henüz evrimini tamamlamamış ‘ilkel’ toplumların kurumsallaşmış bir inanç yapısına sahip olmamasıdır. Bu yüzden ‘ilkel’ toplumların inançlarını tanımlamak için, bu inançların düşünsel bir yapıya sahip olmadığına işaret eden ve olumsuz anlamlar barındıran ‘kült’ kavramı seçilmiştir. Bu durum, dini inançların incelemesinde Hristiyanlığın temel referans noktası olarak kabul edildiğinin bir göstergesidir. Dolayısıyla Toprak, kült kelimesi yerine daha nötr bir anlam taşıyan

‘inanç’ kelimesinin tercih edilmesini doğru bulur. Religion kelimesi yerine doğrudan alternatif bir kavram sunmasa da, Hint inançlarını, Arapça ‘din’ kelimesiyle ifade eden ve bunu İslam inancına indirgemeksizin evrensel bir anlamda ele alan Bîrûnî’den örnek verir. Akabinde, din kavramının Kur’an’da İslam da dahil olmak üzere tüm inançları ifade etmek için kullanıldığına dikkat çeker.

Bunların dışında kitap, arkeoloji ve dinler tarihindeki önemli konuları ve farklı görüşleri, Göbekli Tepe bağlamında detaylı bir şekilde tartışır. Bu süreçte, her iki alanla ilgili Türkiye ve yurt dışı kaynaklarından kapsamlı biçimde yararlanılmıştır. Bu tartışmalar, okuyucu kitlesini bu alanlarla ilgili farklı okumalara teşvik edecek ve aynı zamanda son gelişmelerle de buluşturacaktır. Ayrıca kitabın kolay anlaşılır bir dille yazılmış olması, karmaşık teorilerin daha erişilebilir hâle gelmesini sağlamaktadır. Fakat kitapta, avcı ve toplayıcı topluluklar olarak isimlendirilen göçebe toplumların dünya görüşlerinin, dinler tarihi alanında ne kadar incelendiği de tartışılmalıydı. Zira Göbekli Tepe’nin anlamı, onu inşa eden avcı ve toplayıcı toplumların dünya görüşünden ayrı düşünülemez.

Sonuç olarak, Toprak’ın kitabı, Göbekli Tepe bağlamında arkeoloji ile dinler tarihini bir araya getirerek disiplinler arası din arkeolojisinin inşa edilebilirliğini tartışan önemli bir çalışmadır. Bu yönüyle eser, yapılacak din arkeolojisi çalışmalarına zemin hazırlayıcı özelliğiyle değerlidir.

Katkı Oranı

1. Yazar: %100

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Etik Kurul İzni

Gerek olmadığı beyan edilmiştir.

Destek-Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Teşekkür

Beyan edilmemiştir.

Contribution Rate

1st Author: 100%

Conflicts of Interest

No conflict of interest declared.

Ethics Committee Permission

It has been declared unnecessary.

Grant Support

No external funding was used to support this research.

Acknowledgements

Not declared.
